PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA “MUVAFFAQIYAT” KONSEPTINING QIYOSIY LINGVOKOGNITIV TAHLILI

Jumakulova Nilufar Tohirovna
Samarqand davlat chet tillar instituti 2-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20595522

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek lingvomadaniyatida “muvaffaqiyat” konseptining lingvokognitiv, lingvokulturologik va aksiologik xususiyatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot korpus asosida amalga oshirilib, ingliz va o‘zbek maqol va frazeologik birliklar, shuningdek izohli lug‘at materiallari tahlil qilindi. Konseptning semantik yadro, periferiya, metaforik modellar va aksiologik komponentlari aniqlanib, ikki madaniyat o‘rtasidagi farqli va o‘xshash jihatlar tizimli ravishda yoritildi. Natijalar ingliz lingvomadaniyatida muvaffaqiyat konseptining individualizm va pragmatizmga, o‘zbek lingvomadaniyatida esa kollektivizm va ma’naviy qadriyatlarga asoslanganini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: konsept, lingvokognitiv tahlil, lingvokulturologiya, muvaffaqiyat, aksiologiya, korpus lingvistikasi, metafora, semantik model.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi inson ongida shakllangan bilimlar tizimi va madaniy tajribaning lingvistik ifodasi sifatida talqin qilinadi. Konseptlar milliy mentalitet, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy ongni aks ettiruvchi murakkab kognitiv strukturalardir. Dunyoning lisoniy manzarasi har bir xalqning o‘ziga xos dunyoqarashi, yashash tarzi va tafakkur modelini namoyon etadi.

“Muvaffaqiyat” konsepti universal xarakterga ega bo‘lib, har bir lingvomadaniyatda turlicha semantik va aksiologik yuklamaga ega. Ingliz jamiyatida muvaffaqiyat asosan individual yutuq, professional o‘sish va iqtisodiy farovonlik bilan bog‘lanadi. O‘zbek lingvomadaniyatida esa bu tushuncha ma’naviy kamolot, ijtimoiy uyg‘unlik va jamoaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu o‘ziga xosliklarni til birliklari orqali ochib berish milliy mentalitetlar muvozanatini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR SHARHI

Konsept nazariyasi kognitiv tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Professor V.A. Maslova o‘z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, “Konsept — madaniyatning asosiy mental birligi bo‘lib, u inson ongida konsentrlangan shaklda mavjud bo‘ladi va til orqali voqelanadi”. Yu.S. Stepanov esa konseptni madaniy xotiraning “qatlamli struktura”si deb ataydi va uning tarkibida tarixiy hamda zamonaviy qarashlar uyg‘unlashishini ko‘rsatadi.

A. Wierzbicka konseptlarni universal semantik primitivlar orqali tahlil qilar ekan, milliy tillardagi kalit so‘zlar o‘sha xalq hayot falsafasining oynasi ekanligini isbotlaydi. Rossiyalik tilshunos olim V.I. Karasik esa konseptning tarkibiy qismlariga to‘xtalib, “Konsept o‘zida tushunchaviy, obrazli va qadriyatli komponentlarni birlashtirgan murakkab mental tuzilmadir” degan xulosaga

keladi. Shuningdek, professor Sh. Safarov va N. Mahmudovning ilmiy ishlari o‘zbek tilshunosligida konsept tahlilining metodologik hamda lingvokulturologik asoslarini mustahkam qilib yaratib berdi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda kompleks metodlar tizimidan foydalanildi. Korpus lingvistik tahlili va qiyosiy-tarixiy metod tadqiqotning asosiy poydevori bo‘ldi. Kognitiv-semantik modellashtirish va komponent tahlil vositasida til birliklarining ichki mazmuni chuqur o‘rganildi. Shuningdek, har bir til birligining madaniy qiymatini aniqlash maqsadida aksiologik va frekvensional tahlil usullari keng qo‘llanildi.

Materiallar bazasini qiyosiy o‘rganilgan ingliz hamda o‘zbek xalq maqollari va frazeologizmlari tashkil etadi. Asosiy manbalar sifatida nufuzli "Oxford Dictionary of Proverbs" lug‘ati hamda "O‘zbek xalq maqollari to‘plami" mukammal akademik nashrlaridan unumli va maqsadli foydalanildi.

“MUVAFFAQIYAT” KONSEPTINING LINGVISTIK VERBALIZATSIYASI

Har ikki tilda ushbu konsept boy leksik sinonimlar tizimiga ega. Ingliz tilida konseptning verbalizatsiyasi asosan success, achievement, accomplishment, prosperity, advancement va progress so‘zlari orqali namoyon bo‘ladi. Bu birliklar ko‘proq natijaviylikni, shaxsiy harakat va ijtimoiy zinapoyalardan oldinga qarab ko‘tarilish jarayonini ifodalaydi.

O‘zbek tilida esa konseptual maydon butunlay boshqacha va serqirra leksik birliklar bilan qoplanadi. Bu yerda muvaffaqiyat, yutuq, zafar, omad, baraka va kamolot leksemalari dominantlik qiladi. O‘zbekcha birliklarda nafaqat moddiy yoki jismoniy natija, balki insonning ichki dunyosi va ma’naviy yuksalishi ham bevosita aks etadi.

KONSEPTNING KOGNITIV MODELI

Ikki madaniyatda muvaffaqiyatga erishishning kognitiv zanjiri turlicha tuzilgan. Ingliz modeli aniq, chiziqli va pragmatik xarakterga ega. Bu model Individ – Harakat – Rivojlanish – Natija – Success ketma-ketligidan iborat. Bu yerda shaxs va uning shaxsiy harakati, strategiyasi har doim birinchi o‘ringa chiqadi.

O‘zbek lingvomadaniyatidagi model esa ko‘p bosqichli, ruhan boy va ma’naviy xususiyatga ega. Ushbu kognitiv zanjir Niyat – Mehnat – Sabr – Ma’naviy yuksalish – Baraka – Muvaffaqiyat ko‘rinishida shakllanadi. Ko‘rinib turibdiki, o‘zbek modelida niyatning xolisligi va sabr kabi ichki ruhiy kechinmalar muvaffaqiyatning poydevori sifatida talqin etiladi.

SEMANTIK MAYDON TAHLILI

Semantik maydonning komponentlar bo‘yicha qiyosiy tahlili ikki xalq dunyoqarashidagi jiddiy va tub farqlarni ko‘rsatdi. Ingliz lingvomadaniyatida maydon markazini shaxsiy muvaffaqiyat (individual achievement) tashkil etadi. Harakatlantiruvchi motivatsiya esa doimiy raqobatga asoslangan. Natija asosan moddiy farovonlik va kasbiy mavqe (professional status) bilan o‘lchanadi. Muvaffaqiyatning asosiy omili — tinimsiz mehnat va to‘g‘ri rejalashtirilgan strategiyadir.

O‘zbek lingvomadaniyatida esa semantik maydon markazida jamoaviy yutuqlar, oila va el-yurt manfaati turadi. Bu yerda asosiy motivatsiya halollik hamda insof mezonlari hisoblanadi. Natija sifatida ma’naviy boylik va jamiyat ichidagi ijtimoiy hurmat ustunlik qiladi. Muvaffaqiyatga erishishning bosh omili sifatida esa mehnat bilan birga metafizik xarakterga ega baraka tushunchasi talqin etiladi.

EMPIRIK KORPUS TAHLILI

To‘plangan empirik materiallar statistik va qiyosiy tahlildan o‘tkazildi. Tahlil natijalariga ko‘ra, ingliz tili korpusidagi birliklarning katta qismida muvaffaqiyat shaxsiy yutuq va individual mas’uliyat

sifatida baholanadi. Masalan, ingliz xalqida keng qo‘llanadigan "Every man is the architect of his own fortune" (Har bir inson o‘z baxtining me’moridir) maqoli muvaffaqiyat faqat shaxsning o‘ziga bog‘liqligini yaqqol ko‘rsatadi. Shuningdek, inglizcha maqollarda raqobat va xavf-xatardan qo‘rqmaslik elementi ustunlik qiladi.

O‘zbek tili korpusida butunlay boshqa yo‘nalishdagi ko‘rsatkichlar qayd etildi. O‘zbekcha maqol va iboralarda muvaffaqiyat axloqiy mezon va jismoniy mehnat uyg‘unligi sifatida tushuniladi. Bunga "Mehnat, mehnatning tagi rohat" yoki "Halol mehnat yerda qolmas" kabi maqollar yorqin misol bo‘la oladi. Eng muhimi, o‘zbekcha birliklarda moddiy yutuqdan ko‘ra ruhiy xotirjamlik va baraka komponenti ustuvor ahamiyatga ega.

AKSIOLOGIK TIZIM

Qadriyatlar tizimi (aksiologiya) nuqtai nazaridan yondashilganda, ingliz lingvomadaniyatida muvaffaqiyat aniq pragmatik qiymatga ega. U shaxsning jamiyatdagi iqtisodiy barqarorligi va professional darajasi bilan bevosita o‘lchanadi. Ya'ni, ingliz ongida muvaffaqiyat — bu foydali, o‘lchasa bo‘ladigan va amaliy natijadir.

O‘zbek lingvomadaniyatida esa aksiologik baholash mutlaqo boshqacha, ma'naviy mezonlarga tayanadi. Bu yerda muvaffaqiyat etik va yuksak insoniy qadriyatlar silsilasi bilan o‘lchanadi. O‘zbek ongida agar erishilgan yutuq ota-onaning, xalqning duosi va roziligi bilan yo‘g‘rilmagan bo‘lsa, u haqiqiy va uzoq muddatli muvaffaqiyat hisoblanmaydi. "Eling topsa baxtini, sen ham topasan taxtingni" maqoli ushbu fikrni mukammal darajada tasdiqlaydi.

METAFORIK MODELLAR

Jorj Lakoff o‘zining fundamental asarida ta’kidlaganidek, “Metafora nafaqat tilda, balki kundalik tafakkur va harakatlarimizda ham mavjuddir”. Konseptning tildagi metaforik ko‘rinishlari har bir xalqning kognitiv xaritasini chizib beradi. Ingliz tilida muvaffaqiyat asosan dinamik harakat, yuqoriga ko‘tarilish va kurash sifatida tasavvur qilinadi. Buni "Success is a journey" (Muvaffaqiyat — bu sayohat), "Success is a ladder" (Muvaffaqiyat — bu narvon) hamda "Success is a war" (Muvaffaqiyat — bu urush) kabi metaforik modellar isbotlaydi. Masalan, "The ladder of success is best climbed by stepping on the rungs of opportunity" iborasi muvaffaqiyatni bosqichma-bosqich zabt etiladigan cho‘qqi sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida esa metaforalar ko‘proq tabiat, dehqonchilik, sabr va ichki olam bilan uzviy bog‘lanadi. Bunga misol qilib "Muvaffaqiyat — mehnat mevasi", "Muvaffaqiyat — baraka", "Muvaffaqiyat — sabr natijasi" hamda "Muvaffaqiyat — yo‘l yoritgich" kabi kognitiv-metaforik modellarni keltirish mumkin. O‘zbek xalq donoligidagi "Sabr tagi sariq oltin" yoki "Yaxshi niyat — yarim mol" kabi iboralar muvaffaqiyatning kognitiv asosi urush yoki kurash emas, balki pishib yetiladigan tabiiy va halol hosil ekanligini anglatadi.

DISKURSNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Ingliz diskursida muvaffaqiyat tushunchasi shaxsning mutloq erkinligi va shaxsiy mas’uliyati bilan bog‘lanadi. Har bir inson o‘z hayot yo‘lini o‘zi mustaqil rejalashtirishi va uning natijalari uchun ham faqat o‘zi javob berishi shart deb hisoblanadi. Shaxsiy daxlsizlik va erkinlik bu yerda eng yuqori ijtimoiy qadriyatdir.

O‘zbek diskursida esa muvaffaqiyat har doim ijtimoiy uyg‘unlik va muvozanat bilan o‘lchanadi. Insonning muvaffaqiyati uning atrofidagilarga, oilasiga keltirgan foydasi, ota-onaga bo‘lgan hurmati

va jamoat ichidagi munosib o‘rni bilan belgilanadi. Ya’ni, o‘zbek madaniyatida shaxsiy yutuq hech qachon jamoaviy manfaatlardan, yaqinlar rishtasidan ustun qo‘yilmaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, garchi muvaffaqiyat konsepti universal insoniy tushuncha bo‘lsa-da, uning lingvokognitiv tabiati milliy madaniyat poydevoriga mahkam bog‘langan. Universallik faqat tushunchaning mavjudligida ko‘rinadi, uni semantik to‘ldirishda esa milliy-madaniy xususiyatlar ustunlik qiladi.

Ingliz tilida dominant model sifatida individualizm va pragmatizm namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida esa buning tamomila teskarisi, ya’ni kollektivizm (jamoaviylik), andisha va ma’naviyat ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Bu konseptual farqlar har ikki xalqning asriy tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzumi, falsafiy qarashlari va hayot tarzidan chuqur ildiz otgan.

XULOSA

“Muvaffaqiyat” konsepti ikki lingvomadaniyatda ham markaziy kognitiv birlik hisoblanadi, biroq uning semantik va aksiologik talqini jiddiy farqlanadi. Ingliz tilida u shaxsiy yutuq, iqtisodiy farovonlik va kasbiy rivojlanish bilan mahkam bog‘langan. O‘zbek tilida esa ma’naviy kamolot, halol mehnat, sabr-qanoat hamda jamoaviy qadriyatlar tizimi har doim ustunlik qiladi. Xulosa qilib aytganda, til birliklarini kognitiv jihatdan o‘rganish har bir xalqning dunyoni anglash va unda o‘z o‘rnini topish borasidagi o‘ziga xos falsafasini ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moscow: Akademiya.
2. Stepanov Yu.S. Konstanty kultury: Slovar russkoy kultury. – Moscow: Akademicheskiy proekt.
3. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press.
4. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, konsepti, diskurs. – Volgograd: Peremena.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press.
6. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. – Stanford: Stanford University Press.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Sangzor.
8. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
9. Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford: Oxford University Press.
10. Cambridge Phraseological Dictionary. – Cambridge: Cambridge University Press.
11. O‘zbek xalq maqollari to‘plami. Ikki jildlik. – Toshkent: Sharq.
12. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press.
13. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press.
14. Geeraerts D. Cognitive Linguistics Basics. – The Hague: Mouton de Gruyter.
15. Fillmore C. Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing.
16. Croft W., Cruse D.A. Cognitive Linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press.
17. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cognitive Linguistics. – Tashkent: Vneshinvestprom.
18. Yusupov U.K. Teoreticheskie osnovi sopostavelnogo izucheniya yazikov. – Tashkent: Fan.
19. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma’nolar maxzani. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.